

Roma jövő Magyarországon

Azon gondolkodunk, milyen jövő vár ránk a következő évtizedekben, milyen jövő vár országunk egészére, ezen belül az egyes lakossági csoportokra? A címben jelzett csoport (romák/cigányok) sorsa persze nagy részben összefügg a teljes népességével. Külön választását mégis az indokolja, hogy a társadalom egészében sajátos helyet foglal el. Először arra a kérdésre keresünk választ, indokolt-e külön csoportként kezelni a cigány, roma népességet, s ha igen, mi teszi ezt indokolttá. Ezután vizsgáljuk az egész cigány, roma népesség helyzetét, ezen belül egyes kisebb csoportjait. Azt vizsgáljuk, milyen belső és külső sajátosságok azok, amelyek alapján indokolt lehet saját jövőről gondolkodni. Csak ezután vizsgáljuk meg a kérdést, van-e „roma jövő”, s ha igen, mi jellemezheti ezt.

A roma, cigány népesség története

Aligha fér kétség ahhoz, hogy a történelmi Magyarországnak jellegzetes csoportja volt a cigányság. Mondhatjuk persze azt, hogy ez a Balkánról észak és nyugat felé költözőkódó népesség ezekben az országokban még inkább jellegzetes csoport lehetett, ahogyan erről például Fraser (1996) vagy Crowe (1994) beszámolnak. Ám az a monarchia, amelynek a 20. századig Magyarország is része volt, jóval korábban kezdett olyan modern vállalkozásokba, mint a népszámlálás, a kisebbségi, problematikus csoportok helyzetének rendezése a délebbi, sokáig a török birodalomhoz tartozó térségeknél. A 18. század végén már tudományos elemzés készült az erdélyi cigányokról. Száz évvel később pedig – több, kisebb merítésű összeírás után – tudományos igényű felmérés készült az akkori Magyarország cigány népességéről (*Cigány összeírás 1895*). Nemzetközi mércével mérve is komoly eredményei voltak a nyelvre, életmódra irányuló kutatásoknak. Zenéjük – persze, nem autentikus népzenejük, hanem ennek egyfajta továbbfejlesztése – magyar népzeneinek számított a reformkor óta. Kiemelkedő művelői helyet kaptak a társadalom legfelső csoportjától az alsóbbakig számos ünnepen.

Ugyanakkor a cigányság nagyobb létszámú csoportjai a 20. század elején vándoroltak, a letelepedettek faluszéleken épült viskókban, erdei kunyhókban húzódtak meg. A többséghez viszonyítva a rendkívül nagy társadalmi távolság Magyarországon csak az iparosodás fellendülésével, a 19. század végén kezdett feltűnővé válni – addig inkább csak a saját nyelvüket beszélő, zárt vándorcigány közösségekre irányult figyelem –, amikor szélesebb körben is érzékelhetővé vált egyes lakossági csoportok extrém kimaradása a

modernizációból. A 20. század első felében a türelmetlenség – beleértve a szélsőjobbot, később a hazai nemzeti szocializmust – elsősorban a ma oláh cigánynak nevezett roma csoportok ellen irányult, mivel a többi cigány csoport valamelyest be tudott illeszkedni. Ez nemcsak a magyarcigánynak nevezettekre érvényes, akik – ha alacsony szinten is – be-tagozódtak a társadalmi munkamegosztásba. Hanem a beásokra is, akik sokáig (egészen a múlt század közepéig) nem hagyták el erdei lakóhelyeiket és fontos szaktudást igénylő munkáikat. (És természetesen nem érintette a társadalmilag elfogadott zenészeket.) Az a faji alapú üldöztetés és tömeggyilkosság, amely a háború utolsó évében érte el a hazai cigányságot, alapvetően rájuk irányult. Ám az elmúlt évszázad utolsó ötven éve a Rákosi és a Kádár-kor sem volt mentes a cigányellenes akcióktól, amilyen például a hírhedt „tetvetlenítés” volt.

Csak az 1960-as évektől alakultak ki olyan támogató belpolitikai célok és tevékenységek, amelyek a társadalom zömétől leszakadó cigány, roma népesség felemelkedésére irányultak. A munkavállalás követelménye – és lehetősége – ezeknek kínált integrációs lehetőséget és kényszert, az oktatásban is indultak olyan programok, amelyek ezt célozták. A rendszerváltozással azonban viszonylag rövid idő alatt megszűnt az olyan munkahelyek tömege, amelyek szakképzetlen és iskolázatlan embereket tudtak foglalkoztatni, és amelyeknek – az aktuális szabályozások miatt – szükségük is volt a tömeges foglalkoztatásra. Ezek megszűnésével, a gazdaságot érintő válsággal a roma, cigány népességnek az a része, amely nem tudott iskolázottságban, képzettségben felzárkózni a többséghez, ismét munkahely, megélhetés nélkül maradt. A kilencvenes évektől felnövekvő gyerekek ezekben a családokban már nem tudták megtanulni, mit jelent a munkahely, a kéthetente, havonta érkező fizetés.

Amikor a cigány, roma népesség sorsáról gondolkodunk, többnyire éppen róluk van szó. Ám ha a többségről beszélünk is, ne hagyjuk figyelmen kívül a „kisebbséget”, akikre mindez nem igazán érvényes, akik hagyományosan öröklött családi viszonyaik következtében, vagy egyéb okokból kiemelkedtek ebből a közezből. Ők is romák, cigányok? Ha nem a mélyszegénységgel azonosítjuk ezt a népcsoportot, akkor más ismérveket kell keresnünk azonosításukra. Ezeket a kultúrában találjuk meg.

Az újabb nemzetközi megállapodásokhoz (Forray 2012) alkalmazkodva a „roma” népnév használata elterjedtebb. Ám eredeti értelmében ez a kifejezés a nálunk cigányságnak csak egyetlen, Magyarországon nem is a legnépesebb csoportjára, az oláh cigányokra vonatkozik, akik megőrizték és használják a nyelvüket. Rajtuk kívül Magyarországon a magyarcigány (romungró) a legnépesebb csoport, amelybe a zenész alcsoport is tartozik. A saját nyelvet beszélő, főleg a Dunántúlon élő beások a harmadik nagyobb létszámú közösség. E két utóbbi csoport gyakrabban nevezi cigánynak magát. Ezeknek a csoportoknak nemcsak a története, az anyanyelve, a nyelvhasználata, lakóhelye eltérő, hanem a hagyományos szokásai is. Egyszerűsítve tehát: beszélhetünk ugyan romákról vagy cigányokról, de róluk szólva tudnunk kell, hogy fontos szempontokból nem azonos csoportba tartoznak, problémáik is eltérők. Talán egyetlen szempontot kivéve, a társadalom többségének a megítélését. Hisz ebben a róluk szóló ismeretek hiánya miatt főként a homogenizációs, „a minden cigány, roma egyforma” megközelítés jelenik meg. (Orsós 2012)

A klasszifikációval kapcsolatos szakirodalmat korábban áttekintettük abból a célból, hogy érzékelhető legyen az elnevezés-besorolás tudományos háttere (Forray 2013). Ebből jól látható, hogy a tekintélyes szociológiai szakirodalom elsősorban a cigányság tömege-

inek társadalmi és gazdasági hátrányaival foglalkozott. Ebben az értelmezésben az kap hangsúlyt, hogy a cigányság nagy hányada iskolázatlan és szegénységben, többé-kevésbé szegregáltan, a társadalmi javakból kirekesztve él. Ezek a jellemzők nem etnikai szempontokhoz igazodnak, hanem olyan társadalmi struktúrákhoz és mechanizmusokhoz, amelyek adottnak veszik a társadalmi határokat és nem, vagy csak véletlenszerűen veszik tudomásul a kilépést ebből a struktúrából. A cigányság a nyomorban élők sajátos csoportja – öröklött és csak lassan eltűnedező szokásokkal, nyelvvél –, de a meghatározók mégis azok a gazdasági és társadalmi adottságok, amelyek társadalmi elhelyezkedésüket állandósítják.

A nyelvre, saját kultúrára, vállalt etnikai hovatartozásra összpontosító kultúrantropológiai (nyelvtudományi, néprajzi) kutatásokban (*Forray 2013*) a csoportok kulturális öröksége kap értelemszerűen hangsúlyt. Hiszen ebből a szempontból a látszik fontosnak, hogy ezeket a kulturális javakat feltárjuk, tudatosítsuk és átmentsük. A hazánkban élő cigány, roma népességnek vannak olyan kulturális közösségei, amelyek többé-kevésbé még őrzik anyanyelvüket, vannak olyan szokásaik (pl. halottvirrasztás, házasságkötés), amelyek megkülönböztetik őket a domináns társadalomtól, van saját népdalkincsük, képzőművészeti alkotásaikban is követhető értékviláguk (*Beck 2015*).

A kultúrantropológiai megközelítések segíthetik a cigány, roma népesség kulturális azonosságtudatát; egyben akár elő is készíthetik politikai öntudatra ébredését is – mint az európai nemzetállamokat előkészítő nyelvi, folklór és néphagyomány kutatások tették a 19. század második felében, ill. még a 20. század elején is.

A történeti megközelítéseket nehezen lehet a szociológiai vagy a kultúrantropológiai etnikai kutatások csoportjába sorolni. Gyakran – akár legitimációs céljuk, akár más okok miatt – a történeti dimenzió par excellence a politikai identitástudat kérdésének látszik. (Talán elegendő, ha összehasonlítóként a magyarok eredetének leírásaira és a téma körül folyt vitákra gondolunk). A roma holokauszt története máig késhegyig menő vitát kiváltó kérdés.

A roma holokausztról a közelmúltban két kötet is megjelent: Bernáth, Brassói és Orsós (2015) könyve és Bársony, Daróczy (2015) műve. Az utóbbi mű szerzői a népcsoport kiemelkedő aktivistái, könyvük vitája ezért (is) válhatott szokatlanul hosszú sajtótémává, mint a Népszabadság egyik szombati számában jól érzékelhető. (*Czene 2016*). Bársony János és Daróczy Ágnes kötetéről bíráló elemzés jelent meg (*Landauer 2016*). A vitában személyesen ugyan nem szerepelt, de művei következtében kihagyhatatlan Karsai László (1992), aki kutatásai nyomán jelentősen kisebb számú áldozatról talált adatot. Mindez illusztrálja, hogy a roma holokausztról folyó vita nem annyira forráselemzés, mint inkább az identitásképzést szolgálja. A cigány, roma történelem kutatása – mint a történetírás a nemzetállamok születésekor – egy még csírájában lévő, de már ébredező politikai tudat eszköze.

Erre az írásra azért hivatkoztunk, mert jól mutatja, hogy az áldozatok számáról, a konkrét események lefolyásáról folytatott vita, azaz maga a történelem fontos identitásképző megközelítés lehet, ha egy nép saját narratívájának bemutatására alkalmazza azt.

Nyelvek

Bár köztudott, hogy az országban a cigányok, romák alkotják a legnépesebb kisebbséget, létszámukat adatszerűen a népszámlálás alapján is csak becsülhetjük, ezért a cigány nyelveket beszélők számát, arányát sem tudjuk megállapítani. Ennek okai bizonyára sokrétűek, de minden bizonnyal az identitással kapcsolatosak. E kisebbséghez tartozók körében folytatott interjúk válaszaiból gyakran kiderül (Varga 2015), hogy minél inkább magasabb szintű tanulmányokat folytat valaki, annál nagyobb a félelme, hogy cigánysága, valamint nyelvtudása hátrányt jelent majd számára tanulmányai során (ami tipikusan a cigány/roma középosztályosodás jele). Ezért hivatalos adatfelvételnél inkább elhallgatja és csakis biztonságos közegben vall erről (Orsós 2015). Egy ilyen, aggodalmat, szorongást okozó, hivatalos közegben a kultúraváltás gyakran eredményezi a nyelv fokozatos elhagyását is. A családi szocializációból kiszakadva az egyén számára az intézményes szocializáció értékrendje határozza meg, hogy a többségtől eltérő nyelv ismerete, különösen használata értékként, vagy éppen elhallgatni való tudásként definiálódik.

A kisebbségi nyelv beszélőinek nyelvválasztásában, hosszabb távú nyelvi döntéseiben az a racionális gazdasági megfontolás jelenik meg, hogy előnyt jelent-e a diploma vagy nyelvvizsgaszerezésnél az otthonról hozott nyelvtudás, vagy sem. A kisebbségi nyelvtudása könnyebben segíti hozzá az egyént ahhoz, hogy ne tekintse magát az adott kisebbségi csoport tagjának, ezzel egyben felmenti magát az erre a kérdésre adandó válasz alól.

A magyarországi cigányok körében megfigyelhető a meglehetősen gyors ütemű nyelvi asszimiláció. E folyamat felgyorsulásában nagy szerepet játszott a magyar kormányok nemzetiségi politikája, amely – minden nemzetállam logikája szerint – a kisebbségek asszimilációjára törekedett. Mindezek ellenére a kisebbségi anyanyelvről a magyar anyanyelvre való áttérés folyamata – bár közösségenként nagyon változó képet mutat – még nem tekinthető lezártnak. Kutatásaink bizonyítják (Orsós 2007a), hogy számos cigány családban az elsődleges kommunikáció nyelve továbbra is valamelyik cigány nyelv.

Mivel a többségi társadalommal való együttélés során a magyar a közvetítő nyelv, a mai napig zavart okoz a cigány közösségek által beszélt két nyelv: a „romani” és a „beás” megnevezése, egymástól való megkülönböztetése. Gyakran a két nyelvet egymás dialektusának gondolják, vagy a romani nyelv számos magyarországi dialektusát – leggyakrabban a lovárit – emelik e két nyelvel egy szintre. Ma még sokak számára az újdonság erejével hat, amikor kiderül, hogy a két nyelv (romani, beás) beszélői nem értik egymás nyelvét (Orsós 2015). Bár mindkettő az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, a beás a latin nyelvek, a romani az ind nyelvek csoportjában található, rokon nyelveiket a saját nyelvi csoportjukon belül találjuk meg.

A félreértések eloszlításának és a pontos ismeretek szerzésének legfontosabb színtere az oktatás, az iskola lehetne. Kutatásaink azonban azt mutatják, hogy e területen a köznevelésben használt tankönyvek is jókora hiányosságokat mutatnak (Orsós 2016).

Politikai szempontból a cigányság a többi magyarországi nemzetiséggel azonos jogokkal rendelkezik. Tehát hasonló igényeket formálhat anyanyelve megőrzésére, illetőleg az anyanyelven történő nevelésre, oktatásra. Ennek ellenére megállapítható, hogy a cigány nyelvek esetében alapvetően hiányoznak az anyanyelvi oktatás személyi és tárgyi feltételei. Nincsenek a nemzetiségi irányelvekkel és kerettantervekkel szinkronizált tankönyvek, szótárok, hangzó és más tananyagok.

A hazai cigányok körében elenyésző a cigányul vagy beásul tudó tanítók, tanárok száma, hiányzik a klasszikus romani és beás nyelvtanárképzés. Így a cigány nyelvek jobb esetben az oktatás tárgyai lehetnek csak, eszközei semmiképp. További problémát jelent, hogy gyakran még az anyanyelvi beszélők is úgy érzik, nyelvük használati értéke alacsony, hisz a szűk informális körökön kívül nincs lehetőség sem a nyelv használatára, sem a nyelv elsajátítására. Ahhoz, hogy a cigány nyelvek oktatása sikeres is legyen, gondos, előzetesen elkészített nyelvészeti, nyelvpedagógiai kutatásokra volna szükség.

A hazai nyelvpolitika a magyarországi cigány nyelvek, státusz- és korpusztervezési feladatait ezidáig nem tartotta szem előtt, intézkedései ezek megvalósulását nem szorgalmazzák. Tudományos alapú nyelvtervezés és sztenderdizálás hiányában – éppen a társadalmi érdeklődés növekedése miatt – érzékelhetően megnőtt a szakmaiságot és tudományos szemléletet nélkülöző munkák száma (Orsós 2007b)

A cigány csoportok által beszélt két nyelv közül a romani beszélőinek száma jóval nagyobb, és ez nem csak azzal indokolható, hogy nagyobb létszámú hazai és nemzetközi közösségről is beszélünk. Fontos az is, hogy a romani beszélők körében a nyelvmegtartás szándéka jóval erősebb, mint a beás közösségben. Ebben az esetben a nyelvvesztési folyamat ezért nem olyan előrehaladott, mint a sokkal kisebb létszámú beás nyelvet beszélő közösségek körében.

A romani nyelv dialektusait beszélőktől gyakran hallható, hogy „a cigány nyelv nem arra való, hogy a magyarok megtanulják, hanem arra, hogy a magyarok ne értsék meg.” Mégis, ha a nyelvvizsgaközpontok, nyelvvizsgahelyek statisztikáit vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a romani nyelv lovári dialektusának népszerűsége az angollal vetekedik. Ennek megértésére érdemes elolvasni a nyelvvizsgát hirdető magyarázatot:¹ „A lovári oktatással foglalkozó nyelviskolák szerint a középfokú nyelvvizsgáig körülbelül 100 tantermi órára van szükség, így néhány hónap alatt megszerezhetitek a bizonyítványt. A tanárok tapasztalatai szerint a lovárit leginkább azok választják, akiknek a diplomához szükségük van nyelvvizsgára, vagy a felvételin többletpontot kapnak érte, és csak kevesen tanulják a szakmájuk miatt – ők jellemzően szociális munkások vagy pedagógusok.” (Lásd a lovári nyelvvizsgáról szóló tudnivalókat: <http://eduline.hu/nyelvtanulas/2014/9/18/>. Alig lehet, hogy „néhány hónap alatt” el lehet jutni a középfokú nyelvvizsgáig egy ismeretlen nyelvből – ám ez nem zavarja a szakmai hirdetőt!

Ez a jelenség – amennyiben szervezett állami koordináció e területen nem történik – komoly veszélyt jelent a romani nyelvre, főként ennek legnépszerűbb dialektusára, a lovárirra, de közvetetten mindkét cigány közösség nyelvére is. Az évek óta tartó, ám napjainkban még inkább megerősödni látszó kontroll nélküli nyelvvizsga-bizonyítvány és diplomagyártás sérti az általános nyelvi jogot is. E szerint ugyanis minden nyelv egyenlő, és nyelvi diszkriminációt okoz egyiknek, különösen az egyik dialektusnak az ellenőrzés nélküli preferenciája. A pusztán anyanyelvi kompetenciával, a nyelvtanításhoz szükséges ismeretek és szaktudás nélkül tanítók piacra jutása önmagában is káros és presztízsveszteséget okoz e nyelvek primitívségének, csökkent értékének sugalmazásával.

Az elmúlt évtizedek politikai erőfeszítéseinek és a nemzetközi tendenciáknak hatására növekszik azoknak a cigány, roma származásúaknak a száma és aránya, akik megpróbálják elsajátítani az őseik kultúráját azok közül, akik magasabb társadalmi csoportokba kerültek (vagyis a kibontakozó cigány, roma középosztálybeliek közül).

¹ nyelvvizsga rövid idő alatt

A cigány, roma népesség nagy hányada azonban még ma is mélyszegénységben él, jelentős részük Magyarország olyan területein, amelyek történelmi okokból gazdaságilag hátrányos helyzetűnek számítanak. Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Baranya megyékben – ahol a legjelentősebb a cigány, roma származásúak aránya – országosan a legmagasabb a munkanélküliségi ráta. Ezekben a térségekben a rendszerváltás után azok az ágazatok mentek csődbe, amelyek a legnagyobb mértékben alkalmazták a cigányokat, romákat.

Hiányos iskolázottságuk, ennek megfelelően kialakított életmódjuk miatt többségük még nem indult el a középosztályosodás útján. Az a szocializációs közeg, amelyben felnőnek, csak kevesek számára kínál kitörési lehetőséget. Az iskolai lemorzsolódás, valamint a munkanélküliség, a társadalmi kirekesztettség és a szegénység között az összefüggés óriási. Sok oka van annak, hogy a cigány, roma fiatalok egy része tanulmányait félbehagyva kimarad az iskolából. Személyes és családi gondok, tanulási nehézségek, illetve a társadalmi-gazdasági problémák egyaránt szerepet játszhatnak az iskolai lemorzsolódásukban. Fontos tényező az említetteken túl az oktatási rendszer maga is, amely ma sem képes a problematikussá csoportok gyermekeinek támogatására.

Mivel az iskolai lemorzsolódás nem vezethető vissza egyetlen okra, de a tankötelezettség életkorának csökkentése véleményünk szerint ezen okok közül az egyik legfontosabb lehet. A lemorzsolódók életében a sok kudarcot, sikertelenséget jelentő iskola elhagyása ideig-óráig biztosan jó érzést kelt és reálisan elérhető megoldást kínál számukra a közmunka, ami azonban aligha jelenti a hosszú távon a megnyugtató jövőt. A mindezzel kapcsolatos problémák megoldását nem a cigány, roma népességtől kell várunk, hanem az ország politikai és gazdasági vezetésétől.

E csoportok nyelvi állapotának szisztematikus vizsgálatára – a népszámlálások statisztikáin kívül – alig került sor. Kultúrájuk, hagyományaik átörökítésének folyamatáról, annak megtartását és/vagy elhagyását bizonyító ismereteink is sporadikusak. Magyar anyanyelvűekről, beásokról egy-egy házasságkötés révén van tudomásunk, az oláh-cigány csoportba tartozók részesedése a becslések szerint nem magasabb, mint az ország más részein, tehát abszolút kisebbséget alkotnak.

Ahogy a magyarországi cigány közösségek által használt két nyelv helyzete is több különbözőséget, mint hasonlóságot mutat, úgy jövőjük is feltehetően egymástól eltérő módon alakul.

A beás nyelv a veszélyeztetett nyelvek jellemzőit hordozza magán, hisz kisszámú, alacsonyabb társadalmi státusú és megbecsülésű, döntően már csak idős beszélői vannak. A nyelvet anyanyelvként a gyerekeknek már nem, vagy csak nagyon kevés szülő örökíti át. A romani nyelv esetében jóval nagyobb hazánkban és nemzetközi viszonylatban is annak a területnek a nagysága, ahol beszélik, a generációk közötti nyelvtadás intenzívebb, a nyelvcsere folyamata lassúbb.

Mindezek ellenére anyanyelvként iskolai oktatásban nem szerepel egyik nyelv sem, csökken a használati területük és a jelenlegi feltételek mellett a következő évszázadban erre már nem lesz igényük és lehetőségük. Presztízsük, állami támogatásuk alacsony. Egyetlen előnye a romani nyelvnek és dialektusainak az állami tudatos nyelvpolitika hiánya miatt, hogy beszélői több és jobb társadalmi és gazdasági lehetőséghez jutnak, mivel az anyanyelvi kompetencia önmagában lehetőség a gazdasági előnyhöz. Sajnálatos módon ez a szakmai kontroll nélküli előny nem jelenti a nyelvet beszélők számának tény-

leges növekedését, ugyanis a diplomamentés céljával nagyon rövid idő alatt megszerzett nyelvtudás nagyon gyakran ugyanilyen gyorsan el is száll.

Mégis mindkét nyelv, a romani is, a beás is egyaránt veszélyeztetett, hisz presztízstüket tekintve egyikük sincs jobb helyzetben.

Tudvalévő, hogy egy nyelv sorsa nemcsak a beszélők számától függ, azaz nemcsak a beszélők kis száma miatt válhat egy nyelv veszélyeztetetté, hanem az alacsony társadalmi státusz miatt is. Ha a beszélők társadalmi megbecsültsége alacsonyabb, mint a többségi nyelvet beszélőké, akkor az anyanyelv presztízse csökken. A szembenálló nyelvek közül mindig az lesz a túlélő, amelynek a használója több és jobb társadalmi és gazdasági lehetőséghez jut. (Szoatak 2004)

Jövőképek

Amikor a cigány, roma népcsoport jövőjéről gondolkodva áttekintjük a vonatkozó szakirodalom témáit és megközelítési, értelmezési módjait, olyan vonulatot figyelhetünk meg, amely emlékeztet más földrészekben, más országokban – és a mi történelmünkben is – megfigyelhető tendenciákra. Egy olyan nép sorsát kísérjük figyelemmel, amely évszázadokon át Európa különböző országai társadalmainak peremén élt, olyan foglalkozásokban igyekezett megélhetését biztosítani, amelyek saját hagyományaihoz kötődtek, és nem igazán tették lehetővé a társadalom szerkezetébe való mélyebb beágyazódást, azaz nem igazán alapozták meg a középosztályosodást.

A modern társadalmakba való szerveződésük a 20. század utolsó évtizedeiben indult. Nagy jelentőségű esemény volt – amelynek jelentősége csak a legutóbbi évtizedekben bontakozott ki – a romániai Nicolae Gheorghe és munkatársai kezdeményezésére felállított nemzetközi roma szervezet. Innen indult hivatalos elnevezésük, a „Roma” elfogadása is, hiszen a cigányság különböző csoportjai Magyarországon éppen úgy, mint Európa több országában, saját „törzsi” nevüket használták és használják. A mai Európai Uniónak is elismert részévé váltak az összefoglalóan romának nevezett népcsoport szervezetei, amely feltételnek látszik ahhoz, hogy legitimációt nyerjenek az Európai Unióban (Gheorghe & Mirga 2012).

Amikor ezeken a problémákon gondolkozunk, felmerül a kérdés, hogy a társadalmi egyenlőség, vagy a kulturális identitás megőrzése legyen az a szempont, amelyet kiemelkedő értéknek tekintünk, amelyhez igazodunk (Forray & Kozma 2010). Úgy véljük, ez olyan alapvető kérdés, amelyet nem szoktunk Magyarországon föltenni, amikor a cigány, roma népesség iskolázásáról – azaz társadalmi beilleszkedéséről gondolkodunk.

Magyarországon is a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben indultak azok a kutatások, amelyek a cigány népesség helyzetének feltárására irányultak. Ezek szociológiai vizsgálatok voltak, amelyek értelmezési keretébe ez a népesség elsősorban gazdasági helyzete miatt került be. A „szegénykutatás” jelentős eredményeket felmutató vonulatává vált a hazai szociológiának, amely máig fontos eredményeket mutat fel. A súlyos társadalmi egyenlőtlenségek feltárására irányuló vizsgálatok fontos terepe volt – máig az maradt – az iskola, azaz az iskolarendszeren belül megszerezhető, illetve kamatoztatható műveltség társadalmi réteghelyzet szerinti eltérése. Nagy cigány tömegek nem érik el, vagy nem megfelelően érik el a jobb társadalmi pozíciókhoz segítő iskolát, ezért maradnak peremhelyzetben. S ez nemcsak egyesek egyéni sorsát határozza meg, hanem – lakóhelyeik tömegeinek iskolatávolsági és „gazdaságtávolsági” elhelyezkedése miatt – a cigány, roma népesség

legnagyobb hányadát. A szociológiai kutatásból származó eredménynek tulajdoníthatjuk azokat a (főként) civil kezdeményezéseket, amelyek az ország több pontján bontakoztak ki, s az iskoláskorú szegény, főként cigány, roma gyerekek iskolai eredményességének javításán fáradoznak. S ebbe a folyamatba sorolhatjuk a felsőoktatási programokat is – előbb civil kezdeményezéseket, néhány éve egyházi, majd állami szerveződések is –, amelyek a diploma elérését igyekeznek támogatni a roma, de általában szegény fiatalok esetében.

Ezek a programok a kedvezményezetteket gazdasági és nem etnikai szempontból válogatják, azonban éppen e népesség elesettsége miatt elsősorban róluk van szó. Ezek a programok a kilencvenes években – azaz a rendszerváltást követően – kezdődtek előbb kifejezetten a cigány gyermekek számára. Civil kezdeményezésként indultak, de a kormány már az évtized közepén elkezdte államilag finanszírozott támogató programok kiépítését.

A programok célja a roma fiatalok oktatásának támogatása volt. Az új uniós források bevonásával a közelmúltban módosult úgy a feladat, hogy bármely, rossz szociális helyzetű diákot be lehet, sőt be kell vonni a fejlesztési munkákba, legyen szó általános vagy középiskoláról, vagy éppen felsőoktatásban tanuló diákról. A programok tartalma azonban ettől az intézkedéstől nem változott meg: egyfelől segítenek a tanulmányok sikeres elvégzésében, másfelől a cigány, roma népesség kultúrájának, társadalmi, gazdasági, demográfiai helyzetének megismerésében.

Ahogy a fentiekben már szó volt róla, a népcsoport történetének, nyelvének, kultúrájának megismerésére irányuló kutatások és fejlesztések is a rendszerváltás után, a kilencvenes években kaptak lendületet. A történet feltárására irányuló kutatások közül Nagy Pál (1998, 2005) munkáit emeljük ki. Ide sorolhatunk azonban rajta kívül más szerzőket is. A romani és a beás nyelvek oktatása egyike lett azoknak a területeknek, amelyeket a nemzetiségi iskolák cigány, roma tanulói elsajátíthatnak. Ehhez megfelelő fejlesztés, többek között felsőfokú oktatás, nyelvvizsgáztatás volt szükséges, amelyre részint az állami nyelvvizsgáztatás kiépülése, részint nyelvkönyvek, eredeti nyelvi szövegek megjelentetése adott lehetőséget. (Más kérdés, hogy ezek minősége máig vitatott, terjesztésük sem megoldott.) A történeti oktatáshoz is jelentek és jelennek meg újabb kötetek, ha szórányosabban is, a képzőművészet területéről is kaphatnak szakirodalmat az érdeklődők.

Mindezek nyomán joggal feltételezhetjük, hogy ez a népesség is törekszik arra, hogy saját önképet, az eddig felépült jogi kereteket meghaladó önazonosságot építsen fel, és fogadtasson el. Bársony és Daróczy kötetével (2015) kapcsolatos vitát idézve hangsúlyoztuk, hogy egyre érzékelhetőbb a történelemre hivatkozó öntudat, amely a múltra támaszkodva próbálja felépíteni a jövőt. Ez magától értetődő minden nemzetépítésben, de újdonságot jelent, hogy ez a törekvés a roma népességben is határozottan megjelent. A kiindulást egyelőre nem az évszázados történelem jelenti, hanem az a holokausz, amelyet a nemzeti szocializmus a roma áldozatokkal szemben elkövetett. Azt állíthatjuk tehát, hogy a nemzeté válásra való törekvés érzékelhetővé vált a roma, cigány népességben Magyarországon. Ezt a feltételezést az itt kiemelt szerzők mellett más, kevésbé jelentős szakírók és polgárjogi aktivisták írásai is megerősítik.

Talán ez ma túlságosan merész következtetés. A „nemzetépítés” ideája elképzelhetően csupán a cigányságnak csak nagyon kicsiny hányadát foglalkoztatja. Ennél erőteljesebb tendenciának tűnik az, hogy az iskolázatlanságot és szegénységet kihasználók megvesz-

tegetik, félrevezetik az érintetteket (választások, közmunka). A népesség szétesett állapotában csak a hivatkozott csoport játszik ezekkel a gondolatokkal.

Ha azonban átmenetileg mégis elfogadjuk ezt a feltételezést, akkor a nyelvek revitalizálása, a történelem újraértelmezése, a sokasodó civil kezdeményezések összessége olyan rendszernek tűnhetnek, amely a nemzetté válást segítik elő. Hogy mit jelent majd ez hazánk mindennapjainak gyakorlatában, azt egyelőre nehéz elképzelni. Nem gondolhatunk arra, hogy ugyanolyan eszközökkel megoldható problémák jelentkezhetnek, mint a hagyományosnak tekinthető nemzetiségeink körében: a roma népesség maga is rendkívül tagolt, mind nyelvét, öntudatát, mind származási tudatát tekintve. Nem lehetetlen elgondolni, hogy az évszázadok óta magyar anyanyelvű és a beás nyelvű és tudatú cigányok számára nehezen elfogadható a roma csoport és a romani nyelv dominanciája, bár jól érzékelhető, hogy e csoport és nyelve, kultúrája lenne az egyértelműen meghatározó ilyen körülmények között. Különösen a beások számára jelenthetnek fenyegetést ilyen körülmények: az önálló nyelvű, kultúrájú, származástudatú cigány csoport valószínűleg okkal félti abszolút kisebbségi helyzetében hagyományainak, nyelvének teljes elvesztését.

Külön kérdés, de nem független a fentiektől: a népcsoport hivatalos elnevezése nemcsak nálunk jelent problémát. A berlini emlékmű 2012 őszén történt felállítását, illetve feliratának elfogadása évtizedes vitát váltott ki Németországban. A vita legfontosabb tárgya az volt, milyen kifejezéssel emlékezzenek erre a népcsoportra. Ma Németországban a „cigány” – Zigeuner – elfogadhatatlan kifejezés. A roma szó azonban ott is a népcsoport kisebbségét jelzi, a többség a szintő népcsoportba tartozik. Így az emlékmű feliratán a két, ottani hivatalos elnevezés, a „Roma” és a „Sinto” áll. Magyarországon nem egy emlékmű épült a cigány, roma áldozatok tiszteletére, a szombathelyi és a nagykanizsai után Budapesten és több vidéki városban is. Az előbbieket „cigány” kifejezéssel, az utóbbi, „roma” kifejezéssel emlékeznek rájuk. A szó ereje hatalmas, ezért nem közömbös, milyen népvét alkalmazunk ma és holnap erre a csoportra. A német példa arra figyelmeztet, hogy évtizedes rosszízű harc után mégis sikerült kompromisszumot találni. Talán itthon is erre kellene törekedni – ezért használjuk mi is következetesen mind a két megjelölést.

Összefoglalás

Összefoglalva a fentieket azt feltételezzük, hogy a cigány, roma népcsoport előtt két út áll.

Ezek közül az egyik a középosztállyá válás, azaz beolvadás az ország középső (és felső) rétegeibe. Az egyre szélesebb körűvé váló ösztöndíjazás támogatja az iskolázás és magasabb fokú szakképzés elérését, ezzel a középosztály kiépülését. A középosztályi lét azonban asszimilációt feltételez, az etnikai jellemzők háttérbe szorulását. Ha az – ebben a tekintetben egyébként is mintának tekintett – Amerikai Egyesült Államokra gondolunk, akkor elnöke lehet a fekete közösség tagja, azonban ez legbelsőbb magánügye. Éppen így a magas államhatalmi pozícióba kerülő roma, cigány ember szempontjából az ország közössége számára közömbös lehet mindaz, amit az illető személyes ügyeként hoz magával (nyelve, rokonsága, családjának, közösségének története, stb.).

A másik útnak azt gondoljuk, ha ez a közösség múltjának, kultúrájának egyediségével kíván a társadalom tekintélynek örvendő részévé válni, olyan társadalmi helyzetbe kíván kerülni, mint a társadalom többi kisebbségi népcsoportja. Ez az inkább európai és persze egyúttal magyarországi mintákat követő törekvés – ezt is megpróbáltuk bemutatni – célozza azokat a kulturális és politikai jogokat és szervezeti formákat, amelyekkel más

népcsoportok is rendelkeznek. Míg az előbbi összefüggésben például a nyelvismeretnek nincs különösebb jelentősége, ebben a vonatkozásban a kulturális és politikai önállóság egyik legfontosabb eszköze éppen a nyelvi önállóság.

A két lehetséges út még nyitva áll előttük, előttünk. Az ő választásuk kérdése, melyik lesz a jövő útja.

Itt mondunk köszönetet Kozma Tamásnak, aki elolvasta, véleményezte és javította tanulmányunk szövegét.

HIVATKOZÁSOK

- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigány összeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam/ IX. köt.* 1895.
- BÁRSONY JÁNOS & DARÓCZI ÁGNES (2015) *Fekete félelem. Pharrajimós – Szétválogatás, Samudaripen – Legyilkolás.* Romano Instituto Alapítvány, Budapest.
- BECK ZOLTÁN (2015) A cigány, roma képzőművészet alapjai. In: ORSÓS A. (ed) *A romológia alapjai.* PTE NTI WHS, Pécs. pp. 351–382.
- BERNÁTH GÁBOR, BRASSÓI VIVIEN & ORSÓS JULIANNA (2015) *Ha szaladok, agyonlőnek, ha megállok, agyonvernek. Az európai Roma Holokauszt. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest.*
- CROWE, D. M. (1994) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia.* St. Martin's Griffin, New York.
- CZENE GÁBOR (2016) *Az ügy.* Népszabadság, szeptember 10. Hétféje, pp. 2–3.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (2010) Társadalmi egyenlőség vagy kulturális identitás? A cigány/roma oktatáspolitikai dilemmái. *Képzés és Gyakorlat*, 2:3–23.
- FORRAY R. KATALIN (2012) The Situation of the Roma/Gypsy Communities in Hungary. *HERA*, 2. 2.
- FORRAY R. KATALIN (2013) *Az idő fogságától szabadon. Tanulmányok a cigányság iskolázásáról és felemelkedéséről.* ÚMK, Budapest.
- FRASER, A (1996) *A cigányok.* Osiris, Budapest.
- GHEORGHE, N. & MIRGA, A. (2012) *The Roma in the Twenty-First-Century. A policy paper.*
- KARSAI LÁSZLÓ (1992) *A cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi, Budapest.
- KEMÉNY ISTVÁN, HAVAS GÁBOR & KERTESI GÁBOR (1994) *Beszámoló a magyarországi cigány (roma) népesség helyzetével foglalkozó, 1993. októbere és 1994. februárja között végzett kutatásról.* MTA Szociológiai Kutató Intézet (kézirat), Budapest.
- LANDAUER ATTILA (2016) Mi is ez a könyv? *Kritika*, No. 5-6. pp. 20–25.
- NAGY PÁL (1998) *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Csonkoni Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár.*
- NAGY PÁL (2005) „Fáraó népe” – A magyarországi cigányok korai története. *Gypsy Studies – Cigány tanulmányok* 15. PTK BTK, Pécs.
- ORSÓS ANNA (2007a) A beás nyelv megőrzésének lehetőségei. In: BARTHA CS. (ed) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpád-medencében..* Tankönyvkiadó, Budapest. p. 343.
- ORSÓS ANNA (2007b) *Nyelvi helyzet, nyelvoktatás, nyelvtanárképzés – Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megszerzésének lehetőségeiről.* Disszertáció/PhD.
- ORSÓS ANNA (2012) *Metszéspontok: A beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről.* Virágmandula Kft., Pécs.

ORSÓS ANNA (2015) „Amíg Az ügy el nem fogy...” *Válogatott szociolingvisztikai írások*. PTE BTK WHSZ, Pécs.

ORSÓS ANNA (2016) Ami a tankönyvben meg van írva ... In: CSERTI CSAPÓ TIBOR (ed) *Horizontok és Dialógusok Konferenciakötet*. Megjelenés alatt.

ORSÓS ANNA (ed) (2015) *A romológia alapjai*. PTE BTK WHSZ, Pécs.

SZOTÁK SZILVIA (2004) A veszélyeztetett nyelvekről. *Kisebbségkutatás*, No. 1.

VARGA ARANKA (2015) *Amrita az ezredfordulón*. PTE BTK WHSZ, Pécs.